

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu ve Faaliyetleri

Ülkü Köksal*

Giriş

Türk tarihi göçlerle özdeşleşmiştir. Binlerce yıl önce Orta Asya'dan batıya doğru başlayan Türk göçleri sonucunda dünyanın birçok bölgesinde yeni devletler kuran Türk Milleti 20. yüzyıla gelindiğinde yoğun olarak Rusya, Türkistan, Kafkasya, Azerbaycan, Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu olmak üzere çeşitli bölgelerde yaşamaktadır. Bununla birlikte Anadolu toprakları değişik sebeplerle yurtlarından ayrılmak zorunda kalan Türk göçmenlerin sığındığı son liman olmuştur. Türkler yaşadıkları bölgelerde ortaya çıkan savaşlar, siyasi, ekonomik ve kültürel baskılar neticesinde Türkiye'ye göç etmiştir.¹

20. yüzyılın başında Türkiye'ye gelen göçmenler iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalan Türkler ve Osmanlı İmparatorluğu dışında kalan Türklerdir. Birinci grupta yer alan Türk göçmenler

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE, ulkukoksal@gmail.com ORCID:0000-0003-0796-2491

1 Dünyanın çeşitli bölgelerinden Türkiye'ye yapılan göçler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Tanoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XIV (Ekim 1952-Temmuz 1953), s. 129-161; Cevat Geray, Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı, 1923-1961, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1962; Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966; Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994; Ahmet Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994; Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997; Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri, Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1997; Nedim İpek, Mübadele ve Samsun, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000; Kemal Arı, Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995; Yıldırım Ağanoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihli Göç, Kum Saati Yay., İstanbul 2001; Ülkü Köksal, Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçler (1923-1960), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004; Halim Çavuşoğlu, "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", Bilig, 41 (Bahar 2007), s. 123-154; Önder Duman, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", Bilig, 45 (Bahar 2008), s. 23-44; Türk Dünyasında Sürgün ve Göç, Yay. Haz. Nesrin Sarahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul 2015; Hikmet Öksüz, Yirminci Yüzyılda Türkiye ve Balkanlar, Serander Yayınları, Trabzon 2016.

sayıca fazla olmakla birlikte yoğunlukla Balkanlar ve Ortadoğu bölgesinden; ikinci gruptakiler ise Rusya ve Çin sömürgesi altında kalan ülkelerden Anadolu'ya gelmiştir.²

II. Dünya Savaşı'ndan sonra iki kutuplu rejimlerin hâkim olması ile birlikte özellikle komünist rejim altında kalan bölgelerde siyasi, ekonomik ve kültürel baskılar altında kalan çok sayıda Türk göçmen ve mültecileri, yeni bir yaşama başlamak üzere Anadolu topraklarına göç etmiştir. 1945 yılı sonrasında Türk göçmenlerin dertlerine derman olabilmek, yeni yaşamlarında uyum sorunlarını çözebilmek, öncelikli ihtiyaçlarını karşılayabilmek, iskân ve göç işleri ile ilgilenip hükümete yardımcı olmak ve kültürel özelliklerinin devamını sağlamak üzere kültür ve yardımlaşma dernekleri kurulmuştur. Bu dernekler Batı Trakya, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Azerbaycan, Irak, Kuzey Kafkasya, Kırım, İdil-Ural, Türkistan ve Doğu Türkistan'dan gelen göçmenler tarafından teşkil edilmiştir. Bunlar arasında Azeri Kardeşler Yardımlaşma Derneği, Batı Trakya Göçmenleri Yardımlaşma Birliği, Göçmenlere Yardım Derneği, Vardarlılar Yardımlaşma Derneği, Kuzey Kafkas Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Kırım Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, İdil Ural Yardımlaşma ve Kültür Derneği, Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti ve Rodop Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği yer almaktadır.

20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye'ye sığınan göçmen ve mültecilerin az bir kısmı Azerbaycan'dan gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonunda Rus imha siyasetine maruz kalarak göç eden Azeriler 1945 yılında İstanbul'da bir dernek kurmuşlardır. *Azeri Kardeşler Yardımlaşma Derneği* adıyla faaliyete başlayan ve Türkiye'deki Azeri göçmenlerin yardımlaşma ve dayanışma içinde sorunlarını çözmek amacıyla oluşturulan derneğin kurucuları arasında Mehmet Sadık Aran, Hasan İsmaili, Nuri İsmaili yer almıştır.³ Derneğin gayesi tüzüğü'nün 3. maddesinde "*Derneğin üyelerine ve idare heyetinin tensip edeceği kimselere her türlü maddi ve manevi yardımı yapmak*"

- 2 Göçten Konular, Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Yay., Büyük Kervan Matbaası, İstanbul 1962, s. 3. Bir kaynağa göre 1554-1966 yılları arasında Türkistan, Doğu Türkistan, İdil-Ural, Kırım, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan ve Kıbrıs gibi bölgelerden Türkiye'ye 6.284.600 Türk göç etmiştir. Bunların büyük kısmını Yunanistan, Bulgaristan ve Kuzey Kafkasya'dan gelen göçmenler oluşturmuştur. Kadircan Kafı, Türkiye'ye Göçler, Celtüt Matbaacılık, İstanbul 1966, s. 30. 1923-1960 yılları arasında Türkiye'ye gelen göçmen, mübadil ve sığınanların sayısı 1.204.205'tir. Geray, *age.*, s. 11.
- 3 Sebahattin Şimşir, Azerbaycanlıların Türkiye'de Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri (1920-1991), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, İstanbul 2000, s. 163-164; Kafı, *age.*, s. 36.

şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca derneğin hiçbir suretle siyasetle iştigal etmeyeceği belirtilmiştir. Dernek, Azeri vatandaşlar arasında milli işbirliği yaratılması ve Anavatan Türkiye'ye elden geldiği ölçüde hizmet edilmesi fikrini yaymıştır.⁴

II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan göçmen derneklerinden biri *Batı Trakya Göçmenleri Yardımlaşma Birliği*'dir. 9 Eylül 1946 tarihinde İstanbul'da Baki Zorlu, Ali Uzuner ve Hayrettin Giray'ın⁵ önderliğinde kurulan derneğin amacı tüzüğüünün 2. maddesinde belirtilmiştir:

“Batı Trakya'dan Anavatana göç veya iltica eden Türklere maddi ve manevi yardım etmek, her sahada kolaylıklar göstermek, bunların sefaletle düşmemeleri için lazım gelen tedbirleri almak, tahsil çağında bulunan yardıma muhtaç Batı Trakyalı Türk Gençlerinin tahsillerine devamlarını temin etmek üzere yardım ve teşebbüslerde bulunmak, bu gayenin tahakkuku için alakalı şahıs, müessese ve resmi makamlara başvurmak.”⁶

Göçmenlere Yardım Derneği 1948 yılında Tuna Ahmet Emiroğlu, Ahmet Oflu, Ahmet Kayraklı, Akif Alkanlı, Enver Olcay, Fuat Tamer, Hakkı Meçik, M. Kasım Kortan, Rüstem Namık Özbek, Sami Yücel, Zehra Sabar'ın yer aldığı doktor, gazeteci, devlet memuru ve öğretmenler oluşan Tuna ve Balkan Türk göçmenleri tarafından merkezi İstanbul'da olmak üzere kurulmuştur. Göçmenlere Yardım Derneğinin Ankara ve diğer bazı şehirlerde de şubeleri açılmıştır. Dernek, 1951 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile *genel menfaatlere yararlı dernekler* arasına alınmıştır. Derneğin amacı tüzüğüünde şu şekilde yer almaktadır: “*Milli sınırlarımız dışında kanunlarımıza uygun şartlarda şimdiye kadar kabul edilmiş ve edilecek olan göçmenlerin milli ve ekonomik bakımdan her türlü maddi ve manevi durumları ile yakından ilgilenmek, kendilerine gereken azami yardımları yapmak ve bu suretle memleketimize faydalı birer yurttaş olabilmeleri için çalışmayı sağlamak.*”⁷

Vardarlılar Yardımlaşma Derneği Yugoslavya göçmenleri tarafından 1950 yılında kurulmuştur. Merkezi İstanbul'da olan derneğin kurucuları arasında Rıfat Eserova, Ragıp Metiner ve Hüdayi Budakoğlu yer almıştır. Üyelerine maddi destek sağlamayı hedefleyen dernek ilk yıllarda belirlediği gayeleri yeterince yerine getirememiştir. Dernek yönetimi 1961 yılında göçmen kalabalığı bulunan bölgelerde şubeler açılmasına karar vermiştir.⁸

4 Türk Dünyası, S. 3, 1966, s. 46; Göçten Konular, s. 7.

5 Kafı, *age.*, s. 37.

6 Göçten Konular, s. 11.

7 Göçten Konular, s. 33; Kafı, *age.*, s. 37.

8 Kafı, *age.*, s. 37; Göçten Konular, s. 69.

Kuzey Kafkas Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği 1951 yılında Ömer Haydaroğlu, Vasan Giray Cabağı, Mehmet Ketey'in de yer aldığı 14 kişi tarafından merkezi İstanbul olmak üzere kurulmuştur.⁹ Dernek “*Kuzey Kafkasya’ya, onun tarihini, kültürünü derlemek işlemek ve yaymak ve bu amaçla; usulüne tevfikân kitap, dergi ve gazete olarak yayın yapmak ve kültürel toplantılar tertip etmek, üye olsun olmasın bütün hemşerilerine ve vatandaşlara maddi manevi yardım etmeyi*” hedeflemiştir.¹⁰

Kırım Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği 1952 yılında İsmail Hakkı Oktay, Ali Nuri Oktay, Haydar Gaspıralı gibi isimlerin yer aldığı üyeler tarafından kurulmuştur. Derneğin amacı:

“Cenk meydanlarından ilim ve medeniyet vadisine kadar Türkiye Türkleri ile aynı milli hüviyeti ulvi bir beraberlikle ihraz eden Türklük âleminin parçalanmaz rüknü Kırım’ı bütün ananevi, tarihi ve kültürel karakteri ile tamtarak asırlarca çeşitli zihniyetlerin ayırdığı iki hakiki kardeşi coşkun bir hava içinde kucaklaştırmak, yurdumuza iltica ve hicret etmiş olan ve olacıklar arasında maddi ve manevi yardımlaşmayı temin etmek”tir.¹¹

Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği 1954 yılında Fettah Akın, Ziyaeddin Babakurban, Tevekkül Babur’un aralarında bulunduğu 11 kurucu üyenin katılımı ile merkezi İstanbul olmak üzere kurulmuştur. Derneğin Ankara ve Adana şubeleri de oluşturulmuştur. *İdil Ural Yardımlaşma ve Kültür Derneği* 1955 yılında Mecid Sakmar, Nurullah Ata, Fikret Altan’ın da yer aldığı üyeler tarafından İstanbul’da kurulmuştur.¹² *Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti* Mart 1960’da İsa Yusuf Alptekin, Osman H. Taşdan, İlhan Musabay’ın da yer aldığı yaklaşık 30 kişi tarafından İstanbul’da kurulmuştur. Tüzüğü’nün 2. maddesinde yer alan amacı şu şekildedir: “*Cemiyeti Türk camiasının bir parçası olan Doğu Türkistan’dan vesair memleketlerden Türkiye’ye hicret ve iltica eden Doğu Türkistanlılara yardım etmek.*”¹³ *Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti* 1959 yılında İstanbul’da kurulmuş, sonraki yıllarda Ankara, İzmir ve Konya’da şubeleri açılmıştır.¹⁴ 1970’li yılların başında ise *Rodop Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği* kurulmuştur.¹⁵

9 Kaff, *age.*, s. 37.

10 Göçten Konular, s. 53.

11 Kaff, *age.*, s. 37; Göçten Konular, s. 45.

12 Göçten Konular, s. 66.

13 Göçten Konular, s. 29-30.

14 Gülgin Erdoğan Tosun, İzmir’de Sivil Toplum, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul 2006, s. 126.

15 Alexandre Toumarkine, “Kafkas ve Balkan Göçmen Dernekleri: Sivil Toplum ve Milliyetçilik”, Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 426.

Genel olarak bakıldığında Türk göçmen ve mültecilerinin geldikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve kültür öğelerini tanıtır ve yaşatır; göçmenlere para, gıda maddesi, giyim, sağlık ve eğitim konularında yardımlarda bulunmak; kütüphaneler kurup yayımlar ve konferanslar düzenlemek; çay, balo gibi eğlenceler, gezi, münakaşa tertiplemek; milli oyun ve müzik gösterileri sergilemek; yabancı dil ve benzeri kurslar açarak kültürel gelişimi desteklemek; göçmenlerin yaşamlarını kolaylaştıracak şekilde uygun bölgelerde iskan edilmelerini sağlamak ve iş imkanları oluşturup yeni hayatlarında uyum problemlerini kısa sürede çözmek gibi hedefleri olan bu dernekler dağınık bir şekilde faaliyet yürüttükleri için verimli çalışma imkânı bulamamışlardır. Bu nedenle federasyon çatısı altında birleşerek hedeflerini gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır.¹⁶ Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu 7 göçmen derneğinin birleşmesi ile 1954 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Federasyonun kurucuları Azerbaycanlılar Yardımlaşma Derneği Başkanı Mehmet Sadık Aran, Batı Trakya Göçmenleri Derneği Başkanı Mehmet Baydar, Göçmenlere Yardım Derneği Başkanı Ragıp Sipahi, Kırım Türkleri Yardımlaşma Derneği Başkanı Abdurrahman Benlioğlu, Kuzey Kafkas Türk Kültür ve Yardım Derneği Başkanı Kadircan Kaflı, Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Başkanı Salih Erkinkol ve Vardarlılar Yardımlaşma Derneği Başkanı Nurettin Keskiniz'dir.¹⁷ Galata Bankacılar Caddesi Ünyon Han 62-63 Numaralı adresteki binasında¹⁸ faaliyete başlayan Federasyonun kuruluş amacı tüzüğünün 3. maddesinde şu şekilde açıklanmıştır:¹⁹

a- Dış ülkelerden Türkiye'ye göçmen ve mülteci olarak gelmiş ve gelmekte olan soydaşlarımıza yardım etmek,

b- Bunların istek ve ihtiyaçlarını bir küll halinde mütalaa ederek hükümet ve ilgili makamlar katında teşebbüste bulunmak, iskân edilmeleri ve müstahsil duruma geçmelerini sağlamak,

c- Üye bulunan Göçmen ve Mülteci Derneklerinin ayrı ayrı karşılaştıkları ve halledemedikleri güçlüklerin halli hususunda ilgili hükümet makamları ve daireleri nezdinde teşebbüs ve tavassutta bulunmak,

16 Kafli, *age.*, s. 38; Göçten Konular, s. 3; Galip Erdem, "Türk Göçmen ve Mültecileri", Yeni İstanbul, 30 Nisan 1963.

17 Kafli, *age.*, s. 38-39.

18 Muharrem Kaplan, Kadircan Kafli ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme, Kesit Yay., İstanbul 2013, s. 30. Söz konusu adres aynı zamanda federasyon başkanı Ragıp Sipahi'nin iş adresidir. BCA, Yassı Ada Mahkemesi Kararları, 10.9.0.0/152.469.3, Dosya Ek: 960-11.

19 Kafli, *age.*, s. 39-40.

- d- Türk göçmen ve mültecilerinin içtimai, iktisadi, tarihi ve kültürel davalarını anlatan aydınlatıcı konferanslar, ilmi seminerler, her türlü edebi ve kültürel toplantılar, müsamere ve folklor gösterileri tertip etmek, bu maksatla, her türlü yayında bulunmak,
- e- Türk göçmen ve mülteci davalarında hükümete ve ilgili dairelere yardımcı olmak,
- f- Üye derneklerin iş çalışmalarını desteklemek, maddi yardımların dağıtımında aracılık ve müzakerede bulunmak, bunların maksada uygun olarak sarf edilip edilmediğini kontrol etmek,
- g- Göçmen ve mülteciler konusunda siyasi olmayan ve aynı mahiyetteki ve hükümetimizce veya kanunlarımızca tasdik edilmiş olan uluslararası teşkilat, federasyon, birlik ve enstitülerle ilmi, sosyal ve kültürel hususlarda haberleşme ve temasta bulunmak, neşriyat mübadelesi yapmak, Türk göçmen ve mülteci davalarını açıklamak ve meseleleri inceleme konusu yapan Uluslararası kongre ve toplantılara katılmak, delege göndermek, bildiriler ve raporlar sunmak.”

Federasyonun ilk yıllık kongresi 13 Mart 1955 tarihinde İstanbul Türk Ocakları Merkezi’nde gerçekleştirilmiştir.²⁰ Aksaray Türk Ocağı Konferans salonunda Başkan Ragıp Sipahi’nin²¹ açış konuşmasıyla başlayan kongrede idare heyetinin yıllık raporu görüşülmüştür. Yıllık raporda öne çıkan ve temel hedef olarak belirlenen konular göçmenlere yardım edilmesi ve Dış Türklere kültürel ilişkilerde bulunulmasıdır. Toplantıya katılan misafirlerden Hamdullah Suphi Tanrıöver, Sadri Maksudi Arsal ve Behçet Kemal Çağlar da birer konuşma yapmıştır.²² Kongrede alınan kararlardan biri Türkiye dışındaki Türklere yapılan zulüm ve haksızlıkların protesto edilmesidir. İdare heyeti genel kurulda alınan karar gereği bir protesto beyannamesi yayınlamıştır. Beynamede tarihsel süreçte Türk milletinin hakim olduğu topraklarda farklı din, kültür ve ırklarla bir arada, insan haklarına saygılı olarak yaşadığı fakat Türklerin hakimiyetini kaybettiği Balkanlar, Kıbrıs, Kafkasya,

20 Bu toplantıya Başbakan Adnan Menderes de davet edilmiştir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 030.01/19.107.18. Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu 1955 yılında Başbakan Adnan Menderes’e fahri başkanlık teklifinde bulunmuştur. Menderes’in kabul ettiği bu teklifin ardından federasyon yetkilileri başkan Rıfat Sipahi imzasıyla 7 Haziran 1955 tarihinde gönderdiği bir yazı ile kendisiyle görüşmek üzere izin istemiştir. BCA, 030.01/123.786.8.

21 Ragıp Sipahi Bulgaristan Türklerindedir. Mesleği tüccar olan Sipahi 1960 ihtilali sonrasında Yassıada Mahkemelerinde yargılanmıştır. BCA, 10.90.0/245.755.1, Dosya Ek: 961/100.

22 Milliyet, 14.03.1955, s. 2.

İdil-Ural ve Türkistan gibi bölgelerde milyonlarca Türk'ün siyasi, ekonomik, kültürel baskılarla imha edildiği, göç etmek zorunda bırakıldığı, sürüldüğü, hapis ve işkence altında ineltildiği, her türlü hak ve hürriyetlerden mahrum edildiği ifade edilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında insan hakları ihlallerinin önlenmesi adına Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin çeşitli maddelerinden örnekler verilen beyanamede insanların yaşadıkları bölgelerde sahip oldukları haklara vurgu yapılmış, hemen hemen bütün dünya devletlerinin riayet etmeye söz verdiği bu belgenin ilkelerini Türkiye'nin titizlikle uyguladığına değinilmiştir. Beyanamede Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan'da Türk ve Müslümanların sistemli bir baskı altında tutulduğu, Sovyet Rusya idaresindeki Türkistan, İdil-Ural, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Kırım, Doğu Türkistan, Karaçay ve Balkar Türklerinin her türlü insan haklarından mahrum oldukları, Kıbrıs Türklerinin de Rumların adayı Yunanistan'a ilhak isteklerinden derin endişeye kapıldıkları ifadelerine yer verilmiş ve çözüm önerileri 4 maddede sıralanmıştır:

“Türkiye Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, İnsan Hakları Beyanamesine imza koyan bu devletlerin mezkûr beyannameye aykırı olan hareketlerini Türkiye ve Dünya halk efkârı huzurunda protesto eder.

1- Bahsedilen memleketlerdeki Türklerin maruz buldukları baskıların tesbiti için Birleşmiş Milletler Kurulu tarafından tahkik heyetleri gönderilmesini,

2- Hür ve Demokrat Dünya Milletleri safında yer alan devletler idaresindeki Türklerin her türlü baskıdan kurtulmalarının ve Türkiye'ye serbestçe gelmelerinin sağlanması,

3- Komünist rejimi altında yaşamak felaketine uğrayan memleketlerdeki Türklerin vicdan, kültür, mülkiyet ve diğer haklarının tanınmasına çalışılmasını, bilhassa tehcir ve imha siyasetine son verilmesinin teminini,

4- Bu protesto beyanamesinin bütün Demokrat devletlere ve dünya milletlerine bütün yayın vasıtaları ile duyurulması için Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin tavassut buyurmasını diler.”²³

Kongrenin ardından gerçekleştirilen faaliyetlerden biri üyelik talebiyle Avrupa Göçmen ve Mülteciler Derneği Federasyonuna başvuru yapılmasıdır.²⁴

23 BCA, 030.01/123.786.7.

24 Milliyet, 14.3.1955.

TGMD Federasyonunun ikinci yıllık kongresi 25 Aralık 1955 tarihinde Aksaray Türk Ocağı salonunda yapılmıştır. Kongre divanı seçiminin ardından faaliyet ve murakabe raporları okunmuştur. Önceki yıl görev yapan idare heyetinin faaliyetlerine dair değerlendirmelerin ardından dilek ve temenniler dile getirilmiştir. Kongrede söz alan bazı üyeler Türkiye'ye gelen mülteci ve göçmenlerin iyi birer müstahsil olabilmeleri için maddi yardımda bulunulmasını ve kültürel gelişmelerinin sağlanabilmesini temenni etmişlerdir. Kongrede eski başkan Ragıp Sipahi yönetimindeki idare heyetinin 9 aylık faaliyetleri başarılı bulunmuş, ardından yeni dönem için seçimler gerçekleştirilmiştir.²⁵

1957 yılında federasyonun genel başkanlığına Kadircan Kafıl²⁶ seçilmiştir.²⁷ Aynı yıl federasyon adına Doktor Naim Öktem AWR (Dünya Mülteciler Birliği),²⁸ ve AER (Avrupa Mülteciler Birliği)'nin Hollanda'nın Arnhem şehrinde düzenledikleri kongreye katılmıştır. Böylece uluslararası teşekküller tarafından federasyonun tanınması sağlanmış, aynı zamanda maddi destek elde edilmiştir. Bu kuruluşların Türkiye hükümetine gönderdiği yardımların büyük kısmı Kızılay

25 Milliyet, 26.12.1955, s. 2.

26 Eğitimi, yazar, siyaset adamı gibi niteliklere sahip olan Kadircan Kafıl 1899 yılında Kuzey Kafkasya'nın Dağıstan Bölgesi Urma Köyünde dünyaya gelmiştir. Bölgedeki Rus baskılarından dolayı 5 yaşındayken ailesi ile birlikte Türkiye'ye göç etmiş ve Yalova'ya yerleşmiştir. 1921 yılında Konya Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuş ve aynı yıl Konya'da öğretmenlik görevine atanmıştır. 1927 yılında öğretmenlikten istifa edip Ziraat Bankası Umumi Muhasebe Müdürlüğü Muhasipliği görevine başlamıştır. Kafıl aynı yıllarda hikâye ve romanlar yazmaya başlamıştır. 1935 yılında İstanbul'a atandıktan sonra basın ile temasa geçmiş ve yazılarını yayınlama imkânı bulmuştur. Aynı zamanda yükseköğrenimini tamamlama isteği ile Gazi Eğitim Enstitüsünde Edebiyat Eğitimine başlamıştır. Yükseköğrenimini tamamladığı 1938 yılında İstanbul Vefa Lisesi Zeyrek Ortaokulu'na Türkçe öğretmeni olarak atanmıştır. Diğer yandan hikâyeleri Son Posta gazetesinde yayınlanmıştır. Ardından Yeni Sabah ve Tercüman gazetelerinde köşe yazarlığı yapmıştır. Kadircan Kafıl 1951 yılında kurulan Kuzey Kafkas Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin kurucularındandır. 1950'li yıllarda siyasete giren Kafıl 1961 yılında CMKP'den Konya milletvekili seçilmiştir. Kaplan, *age.*, s. 17-38, 68.

27 Kaplan, *age.*, s. 68.

28 AER (Avrupa Mülteciler Birliği) II. Dünya Savaşı'nın ardından göçmen ve mültecilerin sorunlarının çözümü amacıyla 1952 yılında Strazburg'da kurulmuştur. 1952 yılında yapılan ikinci kongrede cemiyetin başkanlığına Fahrettin Kerim Gökay seçilmiştir. Birliğin 1954 yılı kongresi İstanbul'da yapılmıştır. İstanbul kongresinde birliğin yalnızca Avrupa göçmen meselelerini değil tüm dünya göçmenlerinin sorunlarını incelemesi teklif edilmiştir. Bu teklif 1955 yılında Finlandiya'da yapılan kongrede kabul edilerek merkezi Vaduz (Liechtenstein) olmak üzere AWR (Dünya Göçmen Meselelerini Araştırma Derneği) kurularak faaliyete geçmiştir. İki ayrı dernek olarak faaliyetler yürüten bu kuruluşlar 1956 yılında birleşmiştir. AWR'nin XVII. kongresi 17 Eylül 1967 tarihinde İstanbul'da düzenlenmiştir. Cevat Eren, "AWR'nin Kuruluş ve Gelişmesi", Türk Dünyası, 6 (1967), s. 2-7.

vasıtasıyla muhtaçlara dağıtılmıştır. Uluslararası mülteci kuruluşlarının 1958 yılında Viyana'da düzenlediği kongreye federasyon temsilcisi olarak Sebahattin Zaim katılmıştır. Uluslararası kuruluşlar tarafından artık resmi olarak tanınan federasyon Türk göçmenlerinin de bu kurumların çalışma programına dahil olmasını sağlamıştır. Bu tarihten sonra Amerikan Katolik Kiliseleri Birliği İstanbul Yardım Servisinin yardımları Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu vasıtasıyla derneklere dağıtılmış ve kontrolü sağlanmıştır. Dolayısıyla federasyonun kurulması Yardım Servisinin Türk göçmenlerine doğrudan doğruya yardım ulaştırabilmesinde etkili olmuştur. Federasyon bu dönemde ayrıca yanlış iskân edilen göçmenlerin sorunlarının çözümüne destek olmuş, haksızlığa uğrayanların durumlarının hükümete bildirilmesini sağlamıştır.²⁹

Türkiye'ye göçün arttığı 1950'li yılların sonunda federasyon yönetiminin Türk göçmenlerin meselelerinin uluslararası kamuoyunda yer alması yönündeki çabaları dikkat çekicidir. TGMDF başkanı Kadircan Kaflı 11 Ekim 1958 tarihinde İstanbul Gazeteciler Cemiyetinde düzenlediği basın toplantısında son 6 yıl içinde Demirperde ülkelerinden yaklaşık 12 milyon nüfusun başka ülkelere göç ettiğini ifade etmiştir. Kaflı bu sayı içerisinde yer alan 250 bin göçmenin Bulgaristan ve Yugoslavya'dan Türkiye'ye geldiğini belirtmiştir. Uluslararası kuruluşlarla sağladıkları temaslara değinen Kaflı, ayrıca Viyana'da toplanan Avrupa Dünya Göçmen Meseleleri Etüt Cemiyeti Kongresine bir raporla katılan federasyon yönetiminin Yugoslavya'dan Türkiye'ye gelen 110 bin mültecinin durumunu aktardığını ve Avrupa İktisadi Konseyinden 300 bin dolarlık yardım talep ettiğini ifade etmiştir. Federasyonun kongreye rapor gönderme nedenleri *Yugoslavya'daki Türklere yapılan iktisadi ve sosyal baskıları dünya kamuoyuna duyurmak* ve *Milletlerarası iktisadi bir yardım temin etmek* şeklinde açıklanmıştır. Federasyon başkanı toplantıda ayrıca bu mültecilerin %60'ının İstanbul'a yerleştirildiğini fakat istenilen ilgi ve desteğin verilmediğini ifade etmiştir. Toplantıda söz alan ikinci başkan Sebahattin Zaim de son yıllarda yarım milyona yakın göçmenin Türkiye'ye geldiğini belirtmiştir.³⁰

TGMDF 1958 yılında 17 maddelik nizamnamesi ve bir muhtıra ile birlikte resmi makamlara başvuru yaparak genel menfaatlere yararlı dernekler arasına alınmayı talep etmiştir.³¹ Bu talep Bakanlar Kurulu tarafından uygun bulunarak 16.1.1960 tarih ve 2/12617 sayılı karar ile genel menfaatlere yararlı dernekler

29 Kaflı, *age.*, s. 41-42.

30 Milliyet, 12.10.1958, s. 2.

31 BCA, Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin Fonu), 272.12.63.192.12.

arasına alınmıştır.³² Bu karar 16.02.1960 tarih ve 10433 sayılı *Resmî Gazete*'de yayınlanmıştır.³³

TGMDF'nin 1959 yılı kongresi 15 Mart günü toplanmıştır. Kongreye sunulan faaliyet raporunda federasyonun uluslararası iki kongreye katılıp 300 bin dolar yardım temin ettiği açıklanmıştır. Buna rağmen kongrede söz alan delegeler faaliyetleri yetersiz bulmuş ve hükümet desteğinin sağlanamamasını eleştirmiştir.³⁴ Toplantıda belirlenen idare heyetinin aralarında gerçekleştirdikleri görev paylaşımına göre başkanlığa Naim Öktem,³⁵ Başkan Vekilliğine Mehmet Baydar, Dr. Reşit Türker, Genel Sekreterliğe Nazif Kuyucaklı, Muhasipliğe Nurettin Keskiniz, üyeliklere Dr. İsmail Ziya Tiregül ve Hasan İsmaili seçilmiştir.³⁶

Federasyon yönetimi üye derneklerin etkili çalışmaları konusunda da bir baskı unsuru oluşturmuştur. Örneğin 1964 yılında 9 derneğin bağlı olduğu federasyon yönetimi gıda yardımlarını ulaştırmak amacıyla üye göçmen derneklerinden dağıtım listelerinin düzenlenerek gönderilmesini istemiştir. Listelerin eksik ve yanlış hazırlanması üzerine federasyon yönetim kurulunun 26 Mart 1964 tarihinde Naim Öktem başkanlığında yaptığı toplantı sonrasında alınan karar gereği gönderilen bir yazı ile üye göçmen dernekleri ikaz edilmiştir.³⁷

32 Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Dış Türkler Konusundaki Raporudur, Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, İstanbul 1974.

33 Kafıl, *age.*, s. 40.

34 Milliyet, 16.03.1959, s. 2.

35 Federasyon başkanlığı görevine seçilen Naim Öktem Türkistan Türklerindedir. Almanya'da iktisat öğrenimi gördükten sonra Türkiye'ye dönmüştür. Öğrenim gördüğü yıllarda Türkistan ve Türkiye'den Almanya'ya giden bir grup öğrencinin desteğiyle Berlin'de yayınlanan Yaş Türkistan dergisinin çıkmasında ve Türkistan'ın istiklal mücadelesinin Avrupa ve Türk basınında yer almasında etkili olan isimler arasında yer almıştır. Ülker Çağatay, "Hokand ve Alaşorda Milli Muhtariyetleri ve Mustafa Çokayoğlu", Türk Kültürü, S. 100, Şubat 1971, s. 384; Rasim Bayraktar, "Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadeleleri: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39(2013), s. 323. Bir dönem İstanbul Belediyesi İktisat İşleri Müdürlüğü görevinde de bulunan Naim Öktem Ekim 1950'de Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdür Yardımcılığına getirilmiştir. BCA, 030.11.1.0/218.40.14; Kudret, S. 1017, 15 Kasım 1950. Öktem aynı zamanda göç ve göçmen meseleleri ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği görevini de yürütmüştür. Ömer Özcan, "Mustafa Çokayoğlu Hakkında Bir Eser: Türkistan Ateşi", Türk Yurdu Dergisi, 191 (Temmuz 2003), s. 52. Naim Öktem 12 Ağustos 1961 tarihinde Trabzon Bölge Ticaret Müdürlüğüne atanmışsa da kısa süreli bu görevinden Ocak 1962'de ayrılarak Ticaret Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanlığında görev yapmıştır. BCA, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 030.11.1.0/ 287.21.18; BCA, 030.11.1.0/289.2.13.

36 Milliyet, 22.03.1959, s. 2.

37 Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu'nun Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Başkanlığına gönderdiği 19 sayılı ve 2 Nisan 1964 tarihli yazı.

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu'na üye dernek sayısı 1960'lı yıllarda artmıştır. 1962 yılına kadar kurucu üye derneklere ilave olarak Doğu Türkistan Göçmenleri Derneği, İdil-Ural Türkleri Kültür ve Sosyal Yardım Derneği de federasyona dahil olmuştur.³⁸ Sonraki yıllarda Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti ve Rodop Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği'nin federasyona katılmasıyla 1970'li yıllarda üye dernek sayısı 11'e ulaşmıştır.³⁹

Kadircan Kafı 1966 seçimlerinin ardından ikinci kez federasyon başkanlığına getirilmiştir.⁴⁰ Hükümetten daha fazla ilgi ve destek bekleyen⁴¹ federasyon üyeleri komünizmle mücadelede de etkin rol oynamıştır. Komünizmle Mücadele Derneği üyeleri arasında yer alan federasyon temsilcilerinden bir kısmı 20 Mart 1966 tarihinde Milli Türk Talebe Birliğinin öncülüğünde Hürriyet Meydanı'nda yapılan *Komünizmi Tel'in ve Gafletten Uyanma Mitingine* katılmıştır. Mitingde mahalli kıyafetleriyle yer alan ve "Biz Türkiye'ye turist olarak gelmedik", "Bizi görün, ibret alın", "Türkiye ikinci Türkistan olmasın." yazılı dövizler taşıyan Doğu Türkistanlılar komünizm tehdidinde dikkat çekmiştir.⁴²

Federasyon 1967 yılında yeni binasına taşınmıştır. İstanbul Beyoğlu Kocatepe Mahallesi Feriköy Caddesinde 74 numarada bulunan hazineye ait 103,60 metrekaarelik kargir binayı 27.540 lira bedelle satın alan kurumun faaliyetleri buradan yürütülmeye başlanmıştır.⁴³

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu kuruluşundan itibaren göçmen dernekleri arasında dayanışma, görüş ve fikir birliğini sağlamıştır. Bununla birlikte derneklerin temsil ettikleri bölge ve toplumların milli oyunlarını yaşatmak üzere ekipler kurmalarını teşvik ederek, bu konuda destek vermiştir. Milli oyun ekiplerinin çeşitli kurumların müsamerelerinde yer almalarına da yardımcı olmuştur.⁴⁴

1960'lı yılların başında geniş tutulan hedeflerin büyük kısmı ekonomik imkânların yetersizliği dolayısıyla gerçekleştirilememiştir. Bu yıllarda idare heyeti yenilenerek tüzüğünde sıralanan hedefleri gerçekleştirebilme azmiyle göreve başlamıştır. Yeni

38 Göçten Konular, s. 4.

39 Türk Dünyası, Kıbrıs'ta Türk'ün Zaferi, Özel Sayı, 1974.

40 Kaplan, *age.*, s. 30.

41 Kafı, *age.*, s. 42.

42 Milliyet, 21.03.1966, s. 1.

43 BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 030.10/209.57.4; Türk Dünyası, Kıbrıs'ta Türk'ün Zaferi, Özel Sayı.

44 Kafı, *age.*, s. 40.

idare heyeti başkanlığında kültürel faaliyetleri destekleyen federasyon Dış Türklerin milli oyunlarının tanıtılmasını sağlamak amacıyla her yıl İstanbul ve Ankara'da müsamereler ve balolar düzenlemiştir. Bu müsamerelerden biri 1959 yılı Haziran ayında Spor ve Sergi Sarayında gerçekleştirilen *Tuna'dan Altaylara Büyük Folklor Şöleni*'dir.⁴⁵ 26 Mayıs 1962 tarihinde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in de katıldığı *Milli Oyunlar Gecesi* İstanbul Şan sinemasında yapılmıştır.⁴⁶ 26-27 Nisan 1963 tarihlerinde Ankara *Büyük Sinema* ve *Türk Ocağı* salonlarında "Dış Türkler Milli Oyunlar Gecesi" düzenlenerek halka sunulmuş ve oldukça beğeni toplamıştır.⁴⁷ 29 Nisan 1964 tarihinde İstanbul *Saray Sineması*'nda *Dış Türk Milli Oyunlar Gösterisi*; 4 Eylül 1966 tarihinde İstanbul *Açık Hava Tiyatrosu*'nda *Göçmen Türkler Folklor Gecesi* düzenlenmiştir.⁴⁸ TGMDF'nin 1972 yılı Temmuz ayında Taksim Belediye Gazinosunda düzenlediği *Folklor Şölenine* İdil-Ural, Kafkasya, Azerbaycan, Kırım ve Rumeli Türkleri folklor ekipleri katılmıştır.⁴⁹ Federasyon yönetimi 4 Şubat 1977 tarihinde de Spor ve Sergi Sarayı'nda *Altaylardan Rumeli'ye* adlı bir folklor gecesi hazırlamıştır.⁵⁰

Kültürel faaliyetlerin yürütüldüğü bu yıllarda aynı zamanda üye öğretmenlerin maddi sorunlarının çözümü için çalışmalar yapılmıştır. Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Dış Türklerin yaşadığı ülkelerde ve özellikle Bulgaristan, Batı Trakya ve Kıbrıs'ta Türk kültürünü yaşatmak için öğretmenlik görevini yapan ve Türkiye'ye dönen muhtaç öğretmenlere maaş bağlanmasını sağlamıştır.⁵¹

TGMDF 1960'lı yılların başından itibaren çeşitli yayınlar yapmıştır. Bu yayınlardan biri 1962 yılında İstanbul Büyük Kervan Matbaasında basılan *Göçten Konular* adlı broşürdür. 78 sayfadan oluşan broşürün iç kapağında Orhun Kitabesinden alıntı yapılarak "*Üstten gök çökmedikçe, alttan yer delinmedikçe, bil ki, Türk milleti, Türk Yurdu, Türk Devleti, Türk Tôresi bozulamaz.*" ifadesine yer verilmiştir. Broşürün önsöz kısmında Atatürk'ün *Ne Mutlu Türk'üm Diyene* sözü yer almaktadır. İdare kurulu tarafından yazılan önsözde broşürün yayınlanma amacı şu şekilde ifade edilmiştir: "*Federasyon, Türkiye Cumhuriyeti'ne göç eden soydaşlarımız hakkında Türk ve dünya efkar-ı*

45 Galip Erdem, "Türk Göçmen ve Mültecileri", Yeni İstanbul, 30 Nisan 1963.

46 Göçten Konular, s. 5; Kafli, *age.*, s. 41.

47 Galip Erdem, "Türk Göçmen ve Mültecileri", Yeni İstanbul, 30 Nisan 1963.

48 Hızır Bek Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1977, s. 220-222.

49 Milliyet, 02.07.1972, s. 7.

50 Gayretullah, *age.*, s. 222.

51 Kafli, *age.*, 41.

umumiyesine toplu ve doğru bilgi vermek amacıyla üye derneklerin kaleme aldıkları “Göçten Konular”ı havi broşürü neşrediyor.”⁵² Broşür hükümet ve Büyük Millet Meclisi üyelerine, çeşitli sosyal ve kültürel kurumlara dağıtılmıştır.⁵³

TGMDF 1966 yılından itibaren Türkiye’de veya Türkiye dışındaki Türklerle ilgili yayınların yer aldığı *Türk Dünyası* adlı üç aylık bir dergi yayınlamaya başlamıştır. Dergide göç meseleleri ve göçmenlerin duygularının gerekli kurum ve makamlar ile kamuoyuna duyurulması hedeflenmiştir.⁵⁴ Derginin 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında çıkarılan özel sayısında harekât ile ilgili olarak Türkiye’de basın organlarında yer alan yazı ve şürlere derlenerek okuyucuya aktarılmıştır.⁵⁵

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu kuruluşundan itibaren Dış Türklerin maruz kaldığı sorunlarla ilgili olarak Türkiye’de etkili bir kurum olmaya başlamıştır. 1955 yılı Nisan ayında *Hür Türkistanlıların* müşahidi olarak Bangdung konferansına katıldıktan sonra Türkiye’ye gelen Türkistan Milli Hareketi liderlerinden Ruzi Nazar federasyon binasında bir basın toplantısı düzenleyerek Türkistan’daki Türklerin durumu hakkında bilgi vermiştir. Amerika’da yaşayan Nazar Türkistan’da Rusların Türklere karşı uyguladığı baskı ve tazyiklere dair açıklamalarda bulunmuş, aynı zamanda konferansa dair gözlem ve izlenimlerinden bahsetmiştir.⁵⁶

Dış Türklerin meselelerinin hükümet gündemine getirilmesine dair çabalar sonucunda, 1961 yılında, Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki Beşinci Dairede bir şube açılmıştır. Federasyon kongresinin kararı ve isteği üzerine kurulan bu şube önemli faydalar sağlamıştır.⁵⁷

TGMDF soğuk savaş döneminde komünist rejimin hüküm sürdüğü devletler içerisinde kalan Dış Türklerle ilgili olarak önemli bir misyon üstlenmiştir. Federasyon yöneticilerinden bazıları Türkiye’de kurulan Komünizmle Mücadele Derneklerinin faaliyetleri içerisinde aktif olarak yer alırken⁵⁸ diğer yandan özellikle

52 Göçten Konular, s. 3.

53 Kafı, *age.*, s. 41.

54 Türk Dünyası, S. 1, Mart-Nisan- Mayıs 1966, s. 7; Kafı, *age.*, s. 41.

55 Türk Dünyası, Kıbrıs’ta Türk’ün Zaferi, Özel Sayı.

56 Milliyet, 29.04.1955, s. 7.

57 Kafı, *age.*, s. 40.

58 Federasyonun başkanlığı görevini iki kez üstlenen Kadircan Kafı Türkiye Komünizmle Mücadele Derneğinin etkinliklerinde yer almış, derneğin yayın organı Mücadele adlı dergide yazılar yayınlamıştır. Ertuğrul Meşe, Komünizmle Mücadele Dernekleri, İletişim Yay., İstanbul 2016, s. 145- 149, 189-197.

komünist idare altında kalan dış türkleri-*esir milletler/ esir müslümanlar*⁵⁹ olarak adlandırıp soydaşlarına destek sağlamak amacıyla kamuoyu oluşturulmasına çalışmışlardır.⁶⁰ TGMDF Türkiye'nin devlet politikasıyla paralel yürüttüğü bu faaliyetlerinin de etkisiyle 1962 yılından itibaren hükümet tarafından maddi destek de sağlanmıştır. Hükümetin genel bütçesinden 1962 yılında federasyona 50.000, 1963 yılında 20.000, 1965 yılında 25.000 ve 1966 yılında 25.000 lira yardımda bulunulmuştur. Bu miktarlar 9 üye dernek ile federasyon arasında, ihtiyaçları ve çalışmaları dikkate alınarak, kongrenin uygun gördüğü oranda dağıtılmıştır.⁶¹

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayıp baskı ve tazyik altında kalan Dış Türklerle ilgili olarak kamuoyu oluşturulmasına yönelik faaliyetlerini 1970'li yıllarda da sürdürmüştür. Bu faaliyetler arasında resmi makamların harekete geçmesini sağlayacak girişimler de yer almaktadır. Federasyon Başkanı Naim Öktem 1970 yılı Temmuz ayında *Esir Milletler Haftası* dolayısıyla bir basın toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda Rusya ve *Kızıl Çin* işgalinde yaşayan 60 milyon Türk'ün haklarının korunması için bazı girişimlerde bulunulduğu bilgisi verilerek Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U Thant ve Müslüman ülkelerin devlet başkanlarına birer telgraf gönderildiği ifade edilmiştir. Öktem, Balkanlardaki Türk nüfus da dâhil olmak üzere dünyadaki esir Türklerin sayısının 70 milyona ulaştığını belirterek: “*Bir avuç Vietnamlı için memleketimiz dâhil bütün dünyada kıyamet koparılırken, 70 milyon inleyen Türk için hiçbir harekete geçilmemesi son derece utanç vericidir.*” ifadelerini kullanmıştır. Federasyon yetkilileri bu dönemde *esir Türklerin haklarını aramak* üzere Dışişleri Bakanlığı ile işbirliği yapılmasına karar vermiştir.⁶² 1971 yılında *Esir Milletler Haftası* dolayısıyla bir beyanname yayımlayan federasyon bağımsız ve medeni ülkelerin çoğunun Temmuz ayının üçüncü haftasını *Esir Milletler Haftası* olarak kabul ettiğini, bu ülkelerin resmi ve gayri resmi kurum ve kuruluşlarının bu hafta içerisinde esir milletler için İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi çerçevesinde haklardan faydalanmaları yönünde faaliyet gösterdiğini kamuoyuna aktarmıştır. Federasyonun beyannamesinde dünyadaki esir milletler arasında en büyük çoğunluğu Türklerin oluşturduğu ve buldukları ülkelerde yaşadıkları baskı

59 Tebessüm Öztan, “Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyüde Düşman Portreleri”, Türk Sağ: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri, Der. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Özkan, İletişim Yay., 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 149.

60 Toumarkine, agm., s. 438-439.

61 Kaffi, *age.*, s. 40.

62 Bozkurt, S. 6725, 26 Temmuz 1970.

dolayısıyla Türk resmi makamlarına ve kamuoyuna seslerini duyuramadıkları ifade edilmiştir. Esir Türklerin seslerini duyurma görevini üstlenen ve bu amaçla Türk Milleti ve onu temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisine temenni ve ricalarını sıralayan federasyonun beyannamesinde şu noktalara dikkat çekilmiştir:

“1-Hürriyet ve istiklali insanların ve milletlerin en değerli hakları sayan Türk Milletinin yüce temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisinin “Esir Milletler Haftası”nı özel bir kanunla kabul etmesini,

2- Siyasi sınırlarımızın dışında kalan soydaşlarımızın çeşitli baskı rejimleri altında siyasi, kültürel, iktisadi ve sosyal haklarından her gün biraz daha yoksun bırakılarak eritildiklerini, azaltıldıklarını ve imha edildiklerini derin bir acı ve ıstırap içinde görmekteyiz.

3-Evrensel insan hakları beyannamesine, milletler ve devletlerarası hukuk kurallarına aykırı olan, Birleşmiş Milletler teşkilatının insan hakları komisyonunun kararları ile uyuşmayan iyi dostluk ve komşuluk ilişkilerini zedeleyerek genel barışı temelden sarsan bu gibi tutum ve durumların önüne geçilmesi hususunda sayın Hükümetimizin gerekli tedbirleri almasını,

4- 1970 yılı “Esir Milletler Haftası” münasebetiyle yayınladığımız bildirideki dilek ve temennilerimizin de yeni hükümetimiz tarafından dikkat nazara alınarak uygun şekilde değerlendirilmesini,

5- Milli basınıımızdan, TRT, dernek ve teşekküllerimizden dilek ve temennilerimizi değerlendirilmesi ve gerçekleştirilmesi hususunda Federasyonumuzdan yardım ve desteklerini esirgememelerini saygı ile rica ederiz.”⁶³

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu 1974 yılında Dış Türkler konusunda bir rapor yayınlamıştır. Üye dernekler tarafından hazırlanan bilgilerin birleştirilerek bir yayın olarak sunulduğu raporda federasyon yönetimi tarafından yapılan değerlendirmede ikili anlaşmalar ile ekalliyet olarak buldukları ülkelerde yaşayan Türkler ve hiçbir anlaşmaya bağlı olmadan istila sonucunda çeşitli devletlerin egemenliği altında kalan Türklerin maruz kaldıkları baskı ve tazyikler kısaca belirtildikten sonra Balkanlarda ve Irak'ta yaşayan Türklerin mevcut ekonomik ve kültürel sorunlarının çözümüne dair Türkiye hükümetinden beklentilere yer verilmiştir. Rusya ve Çin yönetimi altında yaşayan Türklerin sorunları da dile getirilerek talep ve öneriler sıralanmıştır. Raporda Dış Türklerle

63 Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonunun “Esir Milletler Haftası” Münasebetiyle Yayınladığı Bildiri, 1971.

İlgili acil olarak halledilmesi gereken hususlar arasında Batı Trakya'daki Türklerin yaşadıkları baskı ve zorlukların çözümü için Türk hükümetinin desteğinin sağlanması, bunun için de Yunanlılar ile yapılacak görüşmelerle Batı Trakya Türklerinin yaşama koşullarının İstanbul Rumlarının seviyesine yükseltilmeleri yönünde çalışılması ve Lozan Anlaşması ile sonrasında yapılan ikili anlaşmalarla verilmiş hakların iadesinin mutlaka temin edilmesi yer almıştır. Batı Trakya Türklerinin mal mülk edinme yasağının kaldırılması, cemaat seçimlerinin yeniden yapılması, baskıların sona erdirilmesi hususlarında dünya kamuoyunun dikkatinin çekilmesi önerilmiştir. Rodop Türkleri üzerindeki Bulgar baskısının kaldırılması konusunda da öncelikli olarak ikili ilişkiler çerçevesinde çözüm aranması, aksi takdirde BM'ye bilgi verilmesi; Yugoslavya ve Romanya Türkleri üzerindeki kültürel baskıların giderilmesi ve Türk kültürünün gelişmesi yönünde Türkiye hükümetinin hizmetler sunması; Irak Türklerinin başta eğitim meseleleri olmak üzere çeşitli sorunlarının ikili komşuluk ilişkileri içerisinde çözümlenmesi yönünde adımlar atılması gerektiği gibi hususlar raporda değinilen konulardandır. Raporda Ankara ve İstanbul'da Türk illerini araştırma enstitüleri kurulması da önerilmiştir. Dış Türklerin sorunlarının kamuoyuna duyurulduğu ve 1959 yılından itibaren Batı ülkelerinin kabul ettiği *Esir Milletler Haftasının* yalnızca milli bir mesele değil aynı zamanda insani bir görev olarak algılanarak meclis tarafından kabul edilmesi, TRT'nin Dış Türklerle ilgili yayınlarını sıklaştırması, federasyonun yayın organı olan *Türk Dünyası* dergisinin desteklenmesi gibi taleplere ilave olarak Türkiye Hükümetinin Dış Türklerle ilgili görüşmelerde federasyon ile işbirliği içinde olması, ilgili bölgelerdeki temaslar için üyelerinden faydalanılabileceği de belirtilmiştir.⁶⁴

Federasyon Dış Türklerin meselelerine olan hassasiyetini ve bu anlamda kamuoyu oluşturma hedefini sürekli canlı tutmuştur. Federasyonun yayın organı olan *Türk Dünyası* dergisinin 1976 yılında neşredilen 42. sayısı *Hürriyetini Kaybetmiş Türkler* adıyla özel sayı olarak yayınlanmıştır.⁶⁵ Aynı yıl yapılan faaliyetlerden biri Sovyetler Birliği'nde başlattığı açlık grevi sonucu ölen Mustafa Kırımhoğlu'nu anma toplantısıdır. Kuzey Kafkasyalılar Kültür Derneği salonunda yapılan toplantıda konuşmaların ardından folklor gösterileri gerçekleştirilmiştir.⁶⁶

Federasyonun gerçekleştirdiği anma törenlerinden biri 9 Ocak 1977 tarihinde Kuzey Kafkasya Kültür ve Yardımlaşma Derneğinin Sultanahmet'teki konferans

64 Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Dış Türkler Konusundaki Raporudur, Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, İstanbul 1974.

65 Türk Dünyası, S. 42, 1976.

66 Milliyet, 01.03.1976, s. 12.

salonunda kalabalık bir dinleyici topluluğunun katılımı ile yapılmıştır. H. Nihal Atsız'ı anma amacıyla düzenlenen program üye derneklerin katkıları ile düzenlenmiştir. Programın sunuculuk görevini Doğu Türkistan Göçmenleri Derneği üyelerinden Hızır Bek Gayretullah üstlenmiş, dernek başkanı İsa Yusuf Alptekin de “*Esir Türkler ve Atsız*” adlı bir konuşma yapmıştır. Toplantıda ayrıca Doç. Dr. Mehmet Çavuşoğlu, Doç. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu, Rüstem Kurtbelen, Saadettin Topuzoğlu, İlhan Darendelioğlu, Altan Deliorman, Refet Körüklü, Abdülhaluk Çay, Adalet Çil, Dr. R. Oğuz Türkkân, N. Kürşad Menlioğlu da söz alıp düşüncelerini dile getirmişlerdir.⁶⁷

“Esir Milletler Haftası” dolayısıyla 1985 yılı Temmuz ayında anma programı düzenlenmiştir. Hafta dolayısıyla federasyonun gerçekleştirdiği toplantıda Türkiye dışında 100 milyonu aşkın Türkün yaşadığı hatırlatılmıştır.⁶⁸

Federasyon yönetimi 1986 yılı ağustos ayının sonunda gerçekleştirdiği toplantıda *Göçmenler Haftası* düzenleme kararı almıştır. 8 Ekim’de sona erecek hafta dolayısıyla Atatürk Kültür Merkezinde *Dış Türklere Giyim ve El Sanatları Sergisi* düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁹

TGMDF 1980’lerin sonunda Bulgaristan Türklerinin maruz kaldığı baskılar konusunda da kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Bu amaçla TGMDF başkanı Selahattin Yıldız Bulgaristan’da Türklere karşı yapılan saldırıları ve zulmü kınayarak Bulgar anayasasının ihlal edildiğini belirten bir açıklama yapmıştır. Yıldız, Türklere karşı alınan tavrın imha siyaseti olduğunu belirterek Bulgaristan hükümetinin Türk isimleri Bulgar isimleriyle değiştirmesinin binlerce Türk’ü tedirgin ettiğini, iki devletin yapacağı görüşmelerle sorunun çözüme kavuşturulabileceğine inandığını ifade etmiştir.⁷⁰ Bulgaristan’ın izlediği politikaları protesto amacıyla 21 Mart 1985 tarihinde İstanbul Yenikapı’da Türk Göçmen ve Mülteci Federasyonu, Göçmenlere Yardım Derneği, Rodop Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği ve Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneğinin işbirliği ile protesto mitingi düzenlenmiştir. Mitingde konuşan Federasyon başkanı Yıldız “Zalimlerin göç trenlerini bu toplantımızla durdurabilirsek ne mutlu bize” ifadelerini kullanmıştır.⁷¹ Yıldız, Bulgar hükümetinin Türklere uyguladığı

67 Gayretullah, *age.*, s. 222.

68 Milliyet, 21.07.1985, s. 10.

69 Milliyet, 28.09.1986, s. 8.

70 Milliyet, 19.01.1985, s. 3.

71 Milliyet, 22.03.1985, s. 10.

baskılara misilleme amacıyla yurtdışına çıkan vatandaşlara Bulgaristan'dan alışveriş yapmayarak ekonomik ambargo uygulamaları çağrısında bulunmuş,⁷² Bulgaristan sorununun Türkiye'nin gücünü aştığını ve uluslararası boyut kazandığını ifade etmiştir.⁷³ Bu dönemde Yunanistan ile zaman zaman yaşanan tartışmalarda federasyon yetkilileri çeşitli açıklamalar yapmıştır. Örneğin İstanbul Bakırköy'de yol genişletilmesi dolayısıyla Aya Yorgi Kilisesi'nin bahçe duvarının yıkımı sonrasında Yunanistan'ın gösterdiği tepki üzerine TGMDF başkanı Yıldız şu ifadeleri kullanmıştır: "İskeçe'de Tabakhane Camii dozerlerle yıkılırken Lozan Anlaşması yok muydu?"⁷⁴

Sonuç

Türkiye 19. ve 20. yüzyıllarda dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen çok sayıda Türk göçmen ve mülteciye kucak açmıştır. Osmanlı Devleti ve Cumhuriyetin ilk yıllarında göçmenlerin önemli bir kısmı devlet desteğiyle yerleştirilmiş, üretici olmaları yönünde çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu süreçte yeni yaşamlarına uyum sağlamaya çalışan göçmenler kendi aralarında yardımlaşma ve dayanışma amaçlı sivil örgütlenmeler oluşturmuşlardır. II. Dünya Savaşı sonrasında önemli bir Türk azınlığın kaldığı Balkanlardan ve komünist rejimlerin hakim olduğu Rusya ve Çin bölgelerinden baskı ve tazyik ile karşılaşan çok sayıda Türk tek bağımsız Türk Devleti olan Türkiye'ye sığınmıştır. Dernek faaliyetleri II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden canlanmıştır. Göçmen sayısının artmasına paralel olarak teşkilatlanma faaliyetleri de hız kazanmış, belirli bir bölgeden göç edenlerin gruplaşarak oluşturduğu bu dernekler üyelerine maddi ve manevi destekte bulunmaya gayret sarf etmişlerdir. Böylece göçmenlerin uyum sorunlarının çözümüne katkı sunmuşlar aynı zamanda geldikleri bölgelerde hakim unsurlara karşı direnişin sembolü olan liderlerin dernek teşkilatlarındaki etkin rolleri neticesinde kültürel özelliklerini muhafaza ederek sosyal ve kültürel faaliyetlere yoğunluk vermişlerdir. Bununla birlikte Türkiye'ye gelen göçmenlerin dernekler altında dağınık çalışmalarının birleştirilerek sorunlarının ivedilikle çözümünü sağlamak ve Dış Türklerin meselelerini geniş kitlelere duyurmak, haklarını savunmak ve mücadeleyi tek elden, kararlı bir şekilde yürütmek amacıyla 1954 yılında Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu çatısı altında birleşmişlerdir. Böylece göç ile gelen Türklerin sorunlarının çözümü, Dış Türklerin sesinin duyurulması,

72 Cumhuriyet, 27.06.1985, s. 12.

73 Milliyet, 01.04.1985, s. 7.

74 Milliyet, 30.05.1985, s. 9.

ulusal ve uluslararası kamuoyu oluşturulması açısından daha etkili faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Federasyon çatısı altında yapılan faaliyetlerde yönetim kurulu üyelerinin katkısı önemlidir. Nitekim göçmen ve mülteci olarak geldikleri bölgelerde önder kadrolarda yer alan, teşkilatçı özelliklerini yeni oluşturdukları kurumlarda etkili bir şekilde kullanan federasyon yetkilileri gerek yayın faaliyetleri gerek sosyal, kültürel etkinlikleri sayesinde Türkiye'ye gelen göçmenlerin haklarının korunması ve meselelerinin çözümü konusunda Türkiye'nin iç politikasına olumlu katkı sunmuşlardır. Diğer yandan Dış Türkler meselesi konusunda gerçekleştirdikleri yoğun faaliyetler ile bu konuda Türkiye'nin dış politikasını yönlendirecek etkiyi yaratmışlardır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 030.01/19.107.18; 030.01/123.786.7; 030.01/123.786.8.

BCA, Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin Fonu), 272.12.63.192.12.

BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 030.10/209.57.4.

BCA, Yassı Ada Mahkemesi Kararları, 10.9.0.0/152.469.3, Dosya Ek:960-11; 10.90.0/245.755.1, Dosya Ek: 961/100.

BCA, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 030.11.1.0/218.40.14; 030.11.1.0/287.21.18; 030.11.1.0/289.2.13.

Gazete ve Dergiler

Bozkurt

Cumhuriyet

Kudret

Milliyet

Türk Dünyası

Kitaplar ve Makaleler

Ağanoğlu, Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul 2001.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995.

Bayraktar, Rasim, "Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadeleleri: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (2013), s. 307-336.

Çağatay, Ülker, "Hokand ve Alaşorda Milli Muhtariyetleri ve Mustafa Çokayoğlu", *Türk Kültürü*, S. 100, Şubat 1971, s. 381-385.

Çavuşoğlu, Halim, "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", *Bilig*, 41(Bahar 2007), s. 123-154.

Duman, Önder, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", *Bilig*, 45 (Bahar 2008), s. 23-44.

- Erdem, Galip, "Türk Göçmen ve Mültecileri", *Yeni İstanbul*, 30 Nisan 1963.
- Eren, Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.
- _____, "AWR'nin Kuruluş ve Gelişmesi", *Türk Dünyası*, 6 (1967), s. 2-16.
- Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1997.
- Gayretullah, Hızır Bek, *Altaylarda Kanlı Günler*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1977.
- Geray, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskâm, 1923-1961*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1962.
- Göçten Konular*, Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Yay., Büyük Kervan Matbaası, İstanbul 1962.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994.
- _____, *Mücadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000.
- Kaflı, Kadircan, *Türkiye'ye Göçler*, Celtüt Matbaacılık, İstanbul 1966.
- Kaplan, Muharrem, *Kadircan Kaflı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Kesit Yay., İstanbul 2013.
- Köksal, Ülkü, *Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçler (1923-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Meşe, Ertuğrul, *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, İletişim Yay., İstanbul 2016.
- Öksüz, Hikmet, *Yirminci Yüzyılda Türkiye ve Balkanlar*, Serander Yayınları, Trabzon 2016.
- Özcan, Ömer, "Mustafa Çokayoğlu Hakkında Bir Eser: Türkistan Ateşi", *Türk Yurdu Dergisi*, 191 (Temmuz 2003), s. 47-56.
- Özcan, Tebessüm, "Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portreleri", *Türk Sağ: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Özkan, İletişim Yay., 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 137-167.

Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK, Ankara 1997.

Şimşir, Sebahattin, *Azerbaycanlıların Türkiye’de Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri (1920-1991)*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, İstanbul 2000.

Tanoğlu, Ali, “Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIV (Ekim 1952- Temmuz 1953), s. 129-161.

Tosun, Gülgün Erdoğan, *İzmir’de Sivil Toplum*, Alfa Aktüel Yay., İstanbul 2006.

Toumarkine, Alexandre, “Kafkas ve Balkan Göçmen Dernekleri: Sivil Toplum ve Milliyetçilik”, *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 425-450.

Türk Dünyasında Sürgün ve Göç, Yay. Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2015.

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Dış Türkler Konusundaki Raporudur, Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, İstanbul 1974.

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonunun “Esir Milletler Haftası” Münasebetiyle Yayınladığı Bildiri, 1971.

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonunun Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Başkanlığına gönderdiği 19 sayı ve 2 Nisan 1964 tarihli Yazı.